TONE CRNOBORI

PRVA RADNIČKA DRUŠTVA U ISTRI

SOCIJALNE I DRUŠTVENE PRILIKE U PULI

Brz razvoj koji je Pula doživljavala poslije 1848. uvjetovao je masovnu imigraciju u grad. U Arsenalu i utvrđenjima našli su zaposlenje mnogi radnici iz Istre, Tržića, Venecije, Hrvatskog primorja, Dalmacije i drugih krajeva tadašnje Austro-Ugarske Carevine. Pula je tako postala grad u kojem je velik broj ljudi nalazio mogućnost zapošljavanja i sigurne zarade.

Pored Pule i druga su mjesta Istre, kao npr. Vodnjan, Rovinj, Žminj, Labin, Buzet, Piran, Ižula, Kopar i Mali Lošinj, pokazivala između 1848. i 1900. izvjestan napredak u industriji, iako je naknadni razvoj pokazao da se u većini od navedenih mjesta, osim Pule, nije mnogo napredovalo. Neka od njih, kao Pula i Mali Lošinj, Rovinj, Poreč, Piran i Kopar, isticala su se svojim lukama i lučkim prometom. Krapan i Vinež imali su rudnik kamenog uglja, a od 1881. pripadaju rudarskom društvu Trifailer iz Trbovlja.

Svako istarsko mjesto imalo je poneku javnu ustanovu, dok centar za čitavu Istru nije postojao. Dok je Rovinj bio sjedište suda i privredne komore, Poreč Istarskog sabora, a Pazin i Piran školski centri, Pula je ostala vojna kolonija, sjedište viših vojno-pomorskih vlasti i k. k. kotarskog kapetanata. Imigracija stanovništva u gradove iz različitih krajeva Carevine dala je nekim istarskim mjestima, posebno Puli, izvjesnu kozmopolitsku boju. Pula je tako postala specifičan gradski centar, no treba primijetiti da se kozmopolitizam i nacionalni osjećaji nisu suprostavljali jedan drugom nego obratno. Uporedo s razvitkom austrijske mornarice razvijala se i Pula kao glavna ratna luka Monarhije.[1]

Sve do 1848. Pula je nepoznat malaričan ribarski grad s jedva tisuću stanovnika i vojnim garnizonom bez ikakvog utjecaja, a te su teške so-

[1] Pola seine Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft, Wien, 1886, str. 87.

cijalne prilike bile odraz njezina dotadašnjeg razvojnog puta. Sredina u kojoj se to događalo u sociološkom je smislu veoma zanimljiva: s jedne strane malobrojno puljsko starosjedilačko stanovništvo (1850. broji Pula 1106 stanovnika) pomiješalo se sa stanovnicima Hrvatima koji su dolazili iz čitave Istre i Talijanima, pretežno iz Rovinja, a s druge strane vojska i mornarica sa svojim pripadnicima, te na kraju radništvo. Kod gradskog je stanovništva prevladavao talijanski kao saobraćajni jezik, pa je to utjecalo na život uopće. Međutim, društvena previranja u tom skromnom, brodograđevnom industrijskom centru bila su još u začetku.[2] Specifičnost nove sredine činila je puljski proletarijat ideološki odsutnim i nedovoljno zainteresiranim za društvena zbivanja. To je bio razlog izvjesnog zakašnjavanja radničkog pokreta u tom gradu u odnosu na druge krajeve. Tek se osnivanje Internacionalnog radničkog udruženja u Londonu u rujnu 1864. donekle odrazilo u Puli. Ova je sredina zbog sastava svog stanovništva dosta dugo destimulativno djelovala na područje izražavanja političkih sklonosti ljudi, što je bila posljedica ekonomskog karaktera i migracija.

Element koji se ne može zanemariti kod tadašnjeg stanovništva grada predstavljala je različitost običaja i navika, kao i nejednako obrazovanje i kultura koju su pojedinci posjedovali. To je dolazilo do izražaja i kod pripadnika iste narodnosti, ali još više u odnosima između građanstva i mornarice, odnosno građanstva i mase doseljenog radništva. Razlike u običajima, navikama i tradiciji uopće, te izvjesna specifična naslijeđena crta provincijske zatvorenosti u odnosima između starih i novih stanovnika grada, znatno su obeležavale integraciju stanovništva.[3] Zato je nedostatak bitnih sociološkiih elemenata, koji oblikuju društvenu zajednicu, činio je život u puljskoj sredini niz godina teškim i nemoćnim pred rješavanjem mnogih osnovnih životnih problema.

Arsenal u Puli pokrenuo je niz infrastrukturalnih djelatnosti i uvjetovao niz novih potreba. Puljska tvrđava razvijala se sve više i povezivala sve veći broj civilnog stanovništva. To se u početku odvijalo tako da su »stranci« (»forešti«) vršili izvjesnu ulogu posredovanja između spomenutih grupa.[4] Da li je takvo posredovanje uspijevalo, teško je danas reći zbog toga što je i sama urbanistička izgradnja stambenog prostora već i po svojoj koncepciji, danas još uvijek vidljivoj u Puli, izolirala od užeg centra grada i ostalog gradskog stanovništva mornaricu i veliki broj radništva za koji je izgrađen čitav jedan stambeni rajon, tzv. Barake. Takva činjenica je sigurno prouzrokovala jednostrano međusobno povezivanje unutar jednog sloja stanovništva, odnosno odvajanje od ostalih slojeva i zatvaranje u samog sebe. Taj je proces sadržavao i pozitivne elemente, jer će, npr. ujedinjeno radništvo, smješteno u posebnom rajonu u zapadnom predgrađu, dugo godina predstavljati srž radničkog pokreta.

---

[2] Ibidem, str. 66.
[3] Ibidem, str. 66.
[4] Ibidem, str. 66.

Život u gradu odvijao se dosta stihijski. »Gabinetto di Lettura«, koji je obuhvaćao 131 člana, kao klub namijenjen isključivo građanstvu, pokazivao je nezainteresiranost svojih članova, te je od svog osnivanja bio neaktivan. Slično je bilo sa »Č'tenarskom besedom« koja se sa 62 člana i strogo nacionalnim karakterom nije nikada uspjela istaći svojom aktivnošću. No, bez obzira na takvo stanje napredak Pule, kao i nekih drugih mjesta (Malog Lošinja), osjećao se i zapažao ne samo na istarskom području nego i dalje od Istre posredstvom velikog broja mornaričkih i drugih plovnih objekata, pa je to budilo kod ljudi nova osjećanja i uvjerenje o ustaljenosti odnosa.[5] Taj je element približavao grupe stanovništva i pokretao uspostavljanje novih međusobnih odnosa u samoj Puli, koja je u općim uvjetima života u Istri predstavljala oazu u pustinji u odnosu na druge istarske krajeve gdje je vladao veleposjednik. Bio je to faktor koji je dugo godina u Puli i u Labinštini pridonosio razvijanju naprednih osjećaja u radničkoj klasi prema poboljšanju života.

Nastupila je nova faza u razvoju grada: počela su se kupovati zemljišta za stambenu i drugu izgradnju, što je povećalo broj stalno naseljenih žitelja u Puli. Pojavile su se nove kategorije građana — trgovci, ugostitelji, obrtnici, poboljšao se, donekle, dotadašnji standard pojedinih ljudi i sve se više razvijao onaj interes koji će pokrenuti ljudske snage da se Pula uzdigne iz bijede. Proces se razvijao sporije ili brže, već prema snazi ekonomskog i ljudskog faktora, a ubrzala su ga mlađa pokoljenja.

Nedostajala je osnova na kojoj bi stanovništvo gradilo nove društvene odnose, prvenstveno one iz oblasti materijalnih potreba ljudi, socijalne zaštite i pružanja pomoći, mogućnosti zarade, štednje i sl.[6] Manjkalo je svestrano društveno djelovanje u raznim pravcima, npr. briga za bolesne radnike, za radničke stanove, za opskrbu živežnim i drugim namirnicama i proizvodima, briga oko uzdržavanja starih i nemoćnih, oko obrazovanja djece i omladine, pa i potreba za društveno-zabavnim životom radnika.

Opskrba prehrambenim i drugim proizvodima predstavljala je važno pitanje. U nedostatku drugog rješenja, radnik je bio prisiljen da sâm vodi računa o svome opskrbljivanju, iako su cijene bile visoke a on novca nije imao. To ga je primoravalo da se zadužuje, pa je bio prepušten samovolji prodavača. Pored toga, cijene proizvodima bile su pretjerano visoke, a roba nekvalitetna. Ukupni dugovi većine radnika bili su tako visoki da su sigurno utjecali na tržište živežnih namirnica.[7] Pozajmice ili krediti, koje su radnici bili prisiljeni uzimati, vodili su ih u ruke lihvara iz kojih su se, zbog visokih kamata, teško izvlačili.

Konzumna društva nailazila su na velike poteškoće koje su proizlazile iz siromašnoga novčanog fonda kojim su raspolagala, iz nesposob-

[5] Ibidem, str. 69.
[6] Ibidem, str. 67.
[7] Ibidem, str. 78.

nosti uprave, malog broja učlanjenih radnika, odnosno njihovih visokih dugovanja prema kreditorima, kao i zbog konkurencije mornaričkih konzumnih društva koja su prodavala svoje artikle po nižim cijenama.[8]

Stanovanje radnika nije predstavljalo manji problem od navedenih, već je spadalo među teže i urgentne probleme. Primjera radi, ističe se da je 1885. izgrađeno 12 stambenih zgrada sa 16 stanova u državnom sektoru, ali, ako se uzme u obzir da je broj arsenalskih radnika bio 2045, od toga oko 1600 civilnih, među njima 1348 oženjenih i da se po dovršetku drugih pet zgrada očekivalo stanove za njih 176, trebalo je učiniti još zaista mnogo.[9]

Stanarina za jedan radnički stan iznosila je najmanje 7 f. mjesečno. Takvi su se stanovi često nalazili u potkrovlju i nisu imali više od jedne sobe i kuhinje. Ukoliko stan nije bio u potkrovlju cijena mu je iznosila od 10 do 15 f. mjesečno. Da bi radničke obitelji umanjile troškove stanovanja, primale su često na stan i hranu radnike-samce, smještale ih u kuhinju ili sobu zajedno s njima i za to naplaćivale tjedno 1 f.[10] Tavani, pa čak i podrumi kuća, bili su toliko nastanjeni da je samo tako shvatljivo kako je uopće Pula, inače mali grad, mogla imati tako visoki broj stanovnika već u svojim prvim godinama razvitka (1885. 27.666 stanovnika 1899. 31.654).

Uplate za stan morale su se strogo poštivati i trebale su biti izvršene unaprijed do prve subote u mjesecu, inače je slijedio otkaz.[11]

Vidi se, dakle, da su poteškoće u opskrbi kao i nevolje oko stanovanja, tjerale radnike u sve veću zavisnost od lihvara. Popratne pojave vezane uz stanovanje u većim kućnim zajednicama uvjetovale su nemoralan i nezdrav život.[12]

Izgraditi vlastitu kućicu na zemljištu od 320 m^2 značilo je raspolagati s najmanje 2.000 f, a to nije bilo nimalo jednostavno.[13]

Što se tiče starosnog osiguranja radnika, valja istaći da su provizije na koje su ovi imali pravo bile niske i da nisu mogle zadovoljiti osnovne potrebe radnika. Koliko je ovaj problem bio akutan vidi se iz toga što je osnovan poseban potporni fond arsenalskih radnika iz prihoda onih radnika koji su otišli iz tog poduzeća, te novca za kazne i iz nekih darovnica. Taj novac, koji je prvobitno služio za dodjeljivanje predujma i nagrada, postao je povezan s mirovinskim fondom.[14]

Školovanje djece i omladine bilo je prepušteno općinama. Za Pulu je tadašnji anonimni ministarski funkcioner tražio da školovanje omladine bude predmet posebnog razmatranja. Arsenalski su radnici rado slali

---

[8] I. R. Direzione di Polizia in Trieste, Pol-Ris, busta 203/1864—1904, Archivio di Stato, Trieste. Prvo konzumno društvo osnovano je u Puli u lipnju 1868.

[9] Pola seine Vergangenheit..., str. 78.

[10] Ibidem, str. 78.

[11] Ibidem, str. 78.

[12] Mate B a l o t a, Puna je Pula, Zagreb 1960, str. 83.

[13] Pola seine Vergangenheit..., str. 78.

[14] Ibidem, str. 79.

svoju djecu u njemačku pomorsku školu. Pri tom su se rukovodili praktičnim razlozima vodeći računa o budućnosti svoje djece kao mladih radnika u arsenalu. God. 1881. pohađalo je njemačku državnu nižu realnu školu u Puli 67 učenika.[15]

Puljsko radništvo sastojalo se od radnika koji su našli zaposlenje u pomorskom arsenalu, odnosno od onih koji su radili na drugim gradilištima i kod obrtnika. Radništvo arsenala predstavljalo je snagu koju je trebalo stalno razvijati, stručno osposobljavati, usavršavati i ustaliti. Drukčije je moglo biti s ostalim radnicima u privatnom sektoru koji su ovisili od raznih situacija i potreba. Radništvo je bila snaga koja je pridonjela bržem razvitku grada Pule. Njegov položaj ovisio je od razvoja mornarice u sjevernom Jadranu kojoj nije bilo svejedno kakvi su ti radnici u pomorskom arsenalu i kakva je njihova stručna sposobnost. Tada se počelo raspravljati o životnom standardu radnika, o njihovom odnosu prema radu, o brizi za njih u uvjetima povećanja radničke populacije. To se pitanje u ovom prilogu promatra u sklopu političkih prilika. Sve do 1855—1890. teško je govoriti o nekakvim socijalističkim strujanjima u Puli koja bi se jače osjećala u radništvu.[16] Takvih je strujanja bilo i u ostalim dijelovima Carevine, ali nije poznato, barem u tim godinama, da je postojala nekakva opasnost od takvih tendencija. Znači: prema radnicima u Puli vlast sve do tada nije imala povoda za poduzimanje mjera koje bi trebale spriječiti putove razvoja naprednih političkih ideja. S druge strane dugo godina nije se mnogo učinilo za poboljšanje uvjeta radnika i bilo je vrijeme da se u tom smislu poduzmu što svrsishodnije mjere. Te mjere morale su biti namijenjene općem poboljšanju života radništva, njegovih društvenih i drugih potreba (npr. zdravstveni uvjeti, jer su oni, zajedno s poboljšanjem životnih prilika, predstavljali veoma osjetljivo pitanje) jer je od njihovog rješavanja zavisio u Puli, kao vojnoj koloniji, čak i stupanj povjerenja u radnike i obratno radnika prema vlastima. Zanemarivanje tih pitanja otvaralo je put utjecaju anarhističkih tendencija koje su se tada počele pojavljivati u Puli, a zadržale su se sve do perioda poslije prvoga svjetskog rata. Međutim, briga za neke kategorije stanovništva-pripadnika mornarice ili radnika arsenala-govori i o specifičnim uvjetima života i rada radništva koji su se održavali dosta dugo godina u pozitivnom smislu u odnosima prema poslodavcu.

Puljski arsenal bio je namijenjen najrazličitijim popravcima brodova a kasnije i izgradnji novih brodova. Stoga se ratna mornarcia brinula za kvalitet obavljenih radova kao i za same radnike — bilo one koji su već bili zaposleni, bilo za druge koji su radili u privatnoj industriji koja se pojavljivala kao kooperant pomorske industrije. Radovi su, dakako, zahtijevali da popravci ili izgradnja novih plovnih objekata budu pravovremeno izvršeni, pa je i uprava arsenala morala tome poklanjati po-

---

[15] Bernardo Benussi, Manuale di geografia, storia e statistica del Litorale, Pola 1885, str. 196—197.

[16] Pola seine Vergangenheit ..., str. 70.

sebnu pažnju.[17] Ta je činjenica bila povod za donošenje »Statuta za radničko osoblje arsenala« koji je bio izdat već 1869. Na osnovi tog statuta civilni radnici arsenala dijelili su se u majstore, obrtnike, predradnike i nadničare, u šivačice jedara, u akordne i entre-prise radnike.[18]

Civilno osoblje, i to majstori, primali su mjesečnu plaću i nisu bili izjednačeni s vojnim osobljem, dok su predradnici i radnici općenito bili izjednačeni s vojnicima i primali nadnicu prema određenoj skali. Obrtnici su se primali po izboru iz redova radnika koji bi se dobrovoljno javili ili pak po stručnom osposobljavanju učenika ili i po izboru iz redova nadničara. Obrtnik je morao ispunjavati određene uvjete: trebao je biti austrijski ili ugarski državljanin, morao je biti fizički sposoban, te star od sedamnaest do četrdeset godina i sposoban u svome zanatu. Ukoliko je bio mlađi morao je provesti kraće vrijeme u pokusnom radu. Kao obrtnik imao je mogućnost napredovanja u više razrede čak do mjesta majstora. U slučaju bolesti imao je pravo liječenja u vojnoj ili mornaričkoj bolnici, odnosno pravo na kućne posjete vojnog liječnika. Ukoliko je obrtnik bio u službi najmanje deset godina, imao je pravo na proviziju koja se obračunavala prema radnom stažu i iznosila za predradnika mjesečno sedam, deset i pedeset i četrnaest f., za radnika četiri i šezdeset dva, šest i devedeset i tri i devet i dvadeset i četiri f.[19] U slučaju nesposobnosti, otpadale su minimalne službene godine. Radnici sa službom ispod deset godina dobivali su dnevnu plaću za sto dana. Udovice radnika imale su pravo na mirovinu, koja je bila niska.

Majstorsko osoblje bilo je stalno postavljeno a popunjavalo se uglavnom iz obrtnika koji su bili stručno sposobni. Omladina, i to učenici između dvanaest i šestnaest godina starosti, školovali su se u stručnoj školi arsenala. Djeca i siročad arsenalskih radnika i druge momčadi k. k. mornarice, kao i djeca službenika i oficira, uživali su prvenstvo kod izbora.

Godine 1880. koja je obuhvaćena ovom raspravom o radničkim društvima u punom razvoju, stanje zaposlenosti stanovništva Istre bilo je ovakvo: od 283.720 stanovnika bilo je zaposleno 13.279, odnosno 9,7% u industriji i obrtu, 1.975 ili 1,5% u trgovini, 3.301 ili 2,4% u saobraćaju (prevozu), 1.390 ili 1% u ribarstvu i 98.884 ili 72,4% u poljoprivredi i šumarstvu.[20] Od toga god. 1896. stanje radnika u puljskom arsenalu izgledalo je ovako: ukupno 2.045 osoba, od toga 74 majstora, 1.511 radnika, 306 vojnih radnika, 89 naučnika, 20 šivačica, 113 mornara pomoćne mornarice i 292 nosača.[21]

Nadničari su se primali prema potrebi i nisu imali pravo kao ostali, osim u slučaju nesreće, kad su u takvim slučajevima bili izjednačeni po pravima s ostalim osobljem.

---

[17] Ibidem, str. 72.

[18] Ibidem, str. 72.

[19] Ibidem, str. 72.

[20] B. Benussi, n. dj., str. 196—197.

[21] Pola seine Vergangenheit ..., 3. poglavlje.

Iznijeti podaci govore o nastojanju vlasti da trajno zaposli arsenalske radnike i to je, dakako, privlačilo radništvo. Sâmo radno vrijeme tih radnika bilo je kraće nego kod privatnika, a plaća je bila i nešto manja nego kod privatnih radnika, što je ovisilo od pojedinih situacija. Arsenalski radnik imao je dužnost da poštuje određene službene odnose, bio je podvrgnut strogoj službenoj disciplini, dakle, obratno od stanja koje je vladalo kod privatnih poslodavaca koji su od svojih radnika zahtijevali samo poslušnost a sami samovoljno ponašali prema njima.

Državna su poduzeća osiguravala radnicima dobar socijalni položaj i čvrstu materijalnu sigurnost. Međutim, život radništva nije ovisio samo od tih povoljnih uvjeta, nego i od drugih tadašnjih faktora. Činjenica da su radnici posuđivali novac za nabavku osnovnih artikala za život, jer nisu raspolagali gotovinom, govori o tome da ih je lihvarstvo tjeralo u ekonomsko-materijalnu zavisnost od drugih osoba. Materijalne teškoće radnika zaposlenih kod privatnih poslodavaca, koji su ih iskorištavali na jeftin način, sigurno su pospješile potrebu traženja putova za oslobađanja od materijalno-novčanih odnosa ovakve vrste. Takvih radnika, zaposlenih kod privatnih poslodavaca, bilo je u Puli 1886. oko 3000.

Stanje slično onome u puljskom arsenalu bilo je u ugljenokopima Krapan i Vinež, gdje je firma Trifailer Kohlwerks-Gesellschaft nastojala na vrijeme poduzeti neke inicijative, ali su se one dosta razlikovale od situacije u puljskom arsenalu.[22] No, bez obzira na stanje i položaj radnika bilo u državnim bilo u privatnim poduzećima, pogledi radništva i u Puli i u Krapnu-Vinežu i drugdje gdje su pogoni postojali, bili su u mnogim stvarima drugačiji od namjera i pogleda njihovih gospodara. Radnik koji je bio prepušten sam sebi i nije za buržoaziju značio ništa, jer i nije imao pravo glasa, počeo se ipak u uvjetima rada i života osvješćivati u smislu svog pripadništva jedinstvenoj radničkoj klasi upravo na ovom terenu bez obzira na govor ili narodnosno pripadništvo.

Postepeno su se stvarali uvjeti za udruživanje iskorištavanih i za pristupanje jednoj novoj društvenoj kategoriji na ekonomsko-političkoj osnovi koja se u prvoj polovini XIX stoljeća na istarskom području nije mogla razviti. Uspjeh koji je kasnije postignut u toliko je veći ako se uzmu u razmatranje ovi faktori: impozantnost Pule, broj njezina stanovništva i kapacitet luke s usidrenim ratnim brodovima svih tipova i veličina, te arsenalom, artiljerijskim laboratorijem, skladištima svih artikala koje slična luka mora posjedovati, kasarnama, radionicama i pogonima, trima plovećim dokovima i ostalim. To je utjecalo na sve one koji su živjeli u Puli; u njoj se čovjek, naprosto, osjećao vojnikom, disciplinski podvrgnutim vojnom režimu.[23] Otuda proizlazi i tadašnje sta-

---

[22] Statuto della confraternita' presso la miniera carbonifera Vines—Carpano »Trifailer« Kohlenwarks — Gesellschaft«, Trifail 1895, Narodni muzej Labin.

[23] I. R. Direzione di Polizia in Trieste, Pol-Ris, busta 203, dopis br. 175/1905. Battista Pellegrini, Note di viaggio da Trieste a Pola, Archivio di Stato Trieste.

nje i odnosi u toj tvrđavi sa svim opasnostima za egzistenciju nekih naprednih misli i akcija u vojnom gradu s velikim aparatom vojne i civilne policije koja je, kao što se može vidjeti iz bogate dokumentacije o radu policije iz tog vremena, pratila sva zbivanja.

Kako se u Puli razvijala općinska uprava, kao i druge službe i infrastrukturalna djelatnost, tako su se primjećivale i pojave strane interesima radnika i radničke klase, bez obzira na potrebu zaštite nacionalnih interesa. Trka za zaradom i obogaćivanjem pojedinaca postala je, uz lihvarstvo i bezobzirnu eksploataciju radnika, osnovnom i jedinom brigom mnogih poslodavaca, trgovaca, svećenika, advokata i službenika općinske uprave. Tu su pojavu u Istri smatrali sasvim normalnom stvari svi oni koji su bili njezini nosioci tj. eksponenti nacionalno-liberalne politike.

RADNIČKA DRUŠTVA U PULI

Nacionalno-liberalni krugovi u Istri, bez obzira na porijeklo, nisu mogli ostati indiferentni pred reagiranjem radništva, kao i pred događajima u Evropi uopće, te su iz bojazni da će se sve to odraziti u oštrijoj formi na istarskom području, nastojali okupiti oko sebe one radnike, na koje su po bilo kakvoj osnovi imali još uvijek utjecaja, u namjeri da spasu ono što se spasiti moglo. Posebnu je aktivnost pokazivala još od 1866. talijanska malobrojna stranka u Istri, valjda zbog toga da bi dala povoda Italiji za traženje Istre prilikom mirovnih ugovora.[24] Međutim, upravo stalna korupcija koja je vladala kod eksponenata talijanske nacionalno-liberalne stranke bila je razlog spriječavanja potrebne pozitivne afirmacije na koju su računali.

God. 1869. održana su u Puli prva dva javna sastanka, uz prisustvovanje oko dvije stotine radnika, s namjerom da se među radnicima započne agitaciju za stvaranje radničkog udruživanja. Istaknuta je korist koju bi od toga imali radnici i njihove porodice, te potreba agitiranja među ostalima da bi se što više radnika učlanilo u radničko društvo.[25] Na jednome od tih dvaju zborova, uz prisustvo k. k. kotarskog kapetana Conta, izabran je pokretački odbor za osnivanje radničkog društva u Puli. U odbor su ušli: barun Nikola De Bresciani, pravnik, G. Manici, radnik, dr Felice Glezer, k. k. bilježnik, i G. A. Wasserman, apotekar.[26]

Tada, u kolovozu 1869, osnovano je prvo radničko društvo u Puli koje je bilo pod pokroviteljstvom cara Franja Josipa. God. 1885. društvo je brojilo 1069 članova, pretežno radnika arsenala, a posjedovalo je svoje vlastito sjedište.[27] Cilj je društva bilo ujedinjenje, solidarnost i uzajamna pomoć članova, moralno, materijalno i intelektualno uzdizanje i pomaganje članstva na osnovnom programskom načelu rada i bratstva.

---

[24] Isto, dopis broj 192 od 14. VIII 1866.

[25] Isto, busta 203/1860—1904, dopis broj 282 Ris.

[26] Isto, busta 203/1860—1904.

[27] Pola seine Vergangenheit..., str. 73.

Osiguravao se novac za bolesne i nezaposlene članove, te za prosvjetno-kulturno uzdizanje članstva, za stvaranje opskrbnih skladišta, zatim mirovinskog fonda za bolesne članove i one nesposobne za rad, pružanje novčanih i drugih potpora porodicama umrlih članova, organiziranje sprovoda i sahrane umrlih članova, za društveno-zabavni život i za poboljšanje životnih uvjeta u skladu sa zakonskim propisima i primjenom zakonskih sredstava.[28]

Članovi radničkog društva mogli su biti redoviti i počasni. Redoviti članovi bili su svi radnici od šesnaest do pedeset godina starosti koji su stanovali u Puli, dok su počasni članovi mogle biti osobe zainteresirane za napredak radničke klase. Mogućnost redovitoga i počasnoga učlanjivanja dokazuje da radničko društvo nije bila klasna organizacija.

Članovi su uplaćivali tjedni doprinos u visini od 25 kruna i upisninu od 1 f.[29]

Ukoliko bi pripadnik društva obolio, a bio je upisan više od 26 tjedana i bolest mu je trajala od dva dana do dvanaest tjedana zajedno s bolovanjem, pored prava na lijekove, imao je pravo na svakodnevnu novčanu potporu od osamdeset kruna. Poslije tog vremena, tj. poslije dvanaest tjedana odnosno poslije 13 tjedana nakon izmjena statuta društva od 1887. kad je i novčana dnevna potpora podignuta na 1 f., takva potpora smanjena je za 50%. Sdruge strane, član koji je izgubio zaposlenje mimo svoje volje ili zbog obiteljskih nesretnih slučajeva, imao je pravo na kratkoročnu pozajmicu od 10 f. s time da otplaćuje kredit u tjednim otplatama koje nisu mogle biti manje od 1 f. U slučaju smrti porodica je primala jednokratnu novčanu pomoć u iznosu od 20 f..[30]

Za korištenje posebnih robnih skladišta i sredstava mirovinskog fonda trebali su biti razrađeni posebni pravilnici, no nije poznato da li su oni u Puli postojali. Isto tako ni ostala puljska radnička društva, naknadno osnovana, nisu učestvovala u akcijama materijalnih ulaganja u korist radnika, pa je sigurno i taj materijalni nedostatak bio jedan od osnovnih razloga nedovoljne afirmacije društva među radništvom. Ta činjenica ukazuje na dvije mogućnosti u radu društava: ili se radilo o nedovoljnoj aktivnosti rukovodstava društava ili o izvjesnom neznanju u vezi s realizacijom ciljeva i zadataka društva. S obzirom na činjenicu da su članstvo društva sačinjavali pretežno radnici arsenala, rukovodstvo društva je bilo pod nadzorom i, u stvari, u rukama ljudi koji su, bez obzira na svoje nacionalno-liberalne sklonosti koje su ispoljavali pojedinci na vrhu, bili neopasni za državnu vlast. Time se u izvjesnom smislu potvrđuje opće političko stanje najšireg članstva u društvu, bez obzira na intencije osnivača — eksponenata liberalno-nacionalne politike i njegovu zasnovanost kod radništva — u kojem su prevagnula internacionalistička osjećanja po uzoru na radnička društva u Grazu, Pragu i

---

[28] Statuto della Societa' Operaia Polese, Trieste, 1870, Statutto della Societa' Operaia Polese, Trieste, 1877—78.

[29] Ibidem.

[30] Ibidem.

Beču. Tu činjenicu rukovodstvo nije htjelo prihvatiti, pa je upravo to bio razlog traženja drugog, odnosno trećeg, radničkog društva u Puli koje bi uključivalo radnike na liniji njihova usmjeravanja prema nadama i zavičajnim tradicijama građanske liberalne stranke, što je ovdje vrlo teško išlo.

Prvo radničko društvo u Puli nosilo je naziv »Società Operaria Polese con mutuo soccorso-cooperatrice«, a zastava mu je bila od bijelog platna sa znakom zanata u sredini i s tekstom LAVORO E FRATELLANZA, SOCIETÀ OPERAIA POLESE, 1869, s druge strane.[31]

Pojam bratstva koje je društvo uzelo za svoj moto ne može se shvatiti u klasnom smislu, jer se radilo o nastojanju uspostavljanja suradnje klasa u svrhu ostvarivanja boljeg života za sve društvene slojeve stanovništva. U društvo su se uključivali pripadnici svih narodnosti (Hrvati, Talijani, Nijemci i drugi) ali ih je sredina na kraju asimilirala. Pojava asimilacije govori da je imigracija stanovništva u grad Pulu imala ekonomski cilj, te da upravo zbog toga, barem u početku, politički interesi nisu dolazili do izražaja. Prezimena članova odbora radničkih društava i organizacija ukazuju na njemačko, talijansko, hrvatsko ili drugo porijeklo. Nije poznato da li je ta činjenica zabrinjavala nacionalne liberale, ali je sasvim sigurno da su radnička društva postala sredstvo nacionalnog apsorbiranja. Bilo bi zanimljivo doći do podataka o nacionalnom sastavu cjelokupnog članstva u prvom radničkom društvu u Puli, s jedne strane zbog velikog broja upisanih članova, a s druge strane zbog pitanja koje postavlja list »Il Pensiero«, poluslužbeni organ Puljskoga radničkog društva, u broju 11 od 12. X 1871: »Pola soffrì molto, ma i Polensi ove sono? qualche spezzato e disperso funebre cippo a pena il ricorda, ma Pola è sempre romana.«[32]

Radničko društvo »La Società Operaia Polese« imalo je i svoju samostalnu žensku sekciju koja je bila pod protektoratom carice Elizabete sa zadatkom da zajedničkim snagama materijalno pomaže ženskim članovima u slučaju bolesti, pruža im liječenje, lijekove i sva ona sredstva koja mogu pokretati i djelovati na moral i uzdizanje obrazovanja članica.

Ženska sekcija u sklopu radničkog društva imala je svoj moto — ONESTÀ E LAVORO (Poštenje i rad) — riječi koje su bile utkane na bijeloj zastavi muške sekcije društva. Sekcija je samostalno radila prema svome statutu iz kolovoza 1881, a 1883. imala 225 članica.[33]

Godine 1876. osnovano je u Puli udruženje kvalificiranih radnika, tzv. »Associazione fra gli Artieri«, sa 623 člana 1885. godine i zadatkom da stvori fond za dodjeljivanje novčanih potpora u slučaju bolesti članova i doprinosa za sprovode i sahranu umrlih članova, odnosno potpora preživjeloj obitelji, brige o materijalnom položaju članova primjenjivanjem mjera i osnivanjem konzumnog društva i penzionog fonda

---

[31] Ibidem.

[32] Il Pensiero — poluslužbeni organ akata puljskog radničkog društva, br. 11, 12. XI 1871.

[33] Pola seine Vergangenheit ..., str. 74.

kao i brige za teoretskostručno uzdizanje članova i njihove djece, uglavnom putem večernjih obrazovnih tečajeva crtanja.[34]

Prava i dužnosti članova ovog društva slični su onima u društvu »Società Operaia Polese«, ali s tom razlikom što je dnevna potpora bolesnicima iznosila 1 f. Ona se, po isteku devedeset dana bolovanja, smanjivala na polovinu.

Ovo društvo, kao i prije spomenuto radničko društvo, imalo je također svoju vlastitu zgradu, svečano otvorenu 1883. Članovi uprave društva 1888. bili su: Carlo Cioli, predsjednik, Domenico Benussi, zamjenik predsjednika, Andrea Reschitz, blagajnik, Edoardo Schofka i Giorgio Hill tajnici, Luigi Kaiser i Pietro Cuzma, knjigovođe.[35]

Osnivanje društva »Artieri« — u koje su ušli kvalificirani radnici, te radnici arsenala — ostalo je u granicama statuta i u skladu s općim intencijama uzajamne pomoći. To ukazuje na izvjesne intencije od presudne važnosti koji se ne mogu zanemariti: a) obuhvatiti sve arsenalsko radničko osoblje radničkom organizacijom uzajamne pomoći i zadrugarskim oblicima što je bilo u općem interesu grada u brzom usponu čije se velike potrebe, nisu mogle drukčije udovoljiti; b) zbog nejednakih gledanja među pojedinim kategorijama radnika, majstora, vojnih radnika, mornara pomoćnika, žena radnica, manuelnih radnika-nosača, bilo je potrebno, pored postojećeg društva, osnovati još jedno za kvalificirane radnike i izbjeći nepoželjne pojave indiferentnosti radničke organizacije bez dovoljne materijalne osnove koju je ranije osnovala slaba liberalna stranka. No, budući osnivači nisu mogli mnogo očekivati od ljudi zaposlenih u arsenalu. Takva je organizacija bila potrebna i zbog nekih političkih manifestacija talijanskih nacionalnih liberalaca u Puli, pa je osnovano radničko društvo iz građanskih elemenata. Ono je trebalo postati sredstvo njihove politike, političko društvo koje bi, između ostaloga, vršilo i uzajamnu pomoć.

Da su navedene intencije teško uspjevale, te da nije bilo nimalo jednostavno provesti to s pretežnim dijelom arsenalskih radnika, pokazuje činjenica što je 1881. osnovano u Puli treće radničko društvo, tzv. »Associazione Fratellanza Polense«. Ovo je bilo gotovo isključivo građansko društvo s radnicima koji nisu bili zaposleni u arsenalu. Svega devedeset radnika bili su arsenalci.[36]

Ovo društvo, samostalno i neovisno od prvih dvaju, stavilo je sebi u zadatak razvijanje uzajamne pomoći, moralnosti i blagostanja svojih članova. Ostali ciljevi bili su uglavnom isti kao i kod druga dva društva, s tim što je posebno istaknut rad na moralnom progresu članstva. Doprinos članova i novac namijenjen bolesnicima bio je isti kao kod Società Operaia Polese. Kod ovog građanskoga radničkog društva članstvo se dijelilo u tri kategorije: redoviti članovi, dobrotvorni i počasni članovi. Počasni članovi primali su se u ograničenom broju na prijedlog Izvršnog odbora društva. Počasnim članovima postali su 1894. gradonačelnik

[34] Ibidem, str. 75.

[35] Il Giovine Pensiero, br. 43, 10. III 1888.

[36] Pola seine Vergangenheit..., str. 75.

dr Ludoviko Rizzi i barunice Matilde de Pinter i Margherita de Rossetti-Scander.[37]

Zastava društva Associazione La Fratelanza Polense bila je žute boje sa zelenim trakama. U sredini, na bijelom polju, nalazio se natpis: FRATELLANZA POLENSE 1881, a na drugoj su strani ucrtane dvije ruke sjedinjene u znaku bratstva.[38] Dok je članstvo odbora prvih dvaju društava bilo mješovito i po socijalnom i nacionalnom sastavu, članstvo trećeg društva bilo je po sastavu, barem u početku, pretežno talijansko a sastavljali su ga ovi članovi: Luigi Piazza, Antonio Manzutto, Domenico Sponza, Francesco Malusà, Frederico Giorgis i Giuseppe Postet. No, sastav odbora društva, deset godina kasnije, bio je mješovit: Pietro Dorigo, Fr. Gaspari, Giovanni Stolfa, Nicolò Muneri, Nicolò Basilisco, Giuseppe Pussig, Giacomo Scamperle, Antonio Tomasich, Giovanni Wetterch, Sebastiano Ivancich, Andrea Fragiacomo, Antonio Glavich, Francesco Saitz, Antonio Bollich, Luigi Fabris, Giovanni Fabris, Gaetano Entesano, Giuseppe Vicelli, Francesce Ceparo, Antonio Luaich i Giuseppe Diminich.[39]

Godine 1894. građansko društvo La Fratellanza Polense koje je tada, kao što se to dade naslutiti iz samoga latinskog prizvuka u naslovu nazvano kao udruženje inteligentnih sinova rada i voditelja radnji, dobilo je novu upravu u čiji su sastav ušli ovi članovi: Pietro Dorigo, predsjednik, Domenico Vidotto, zamjenik predsjednika, Giuseppe Busig, tajnik, Nicolò Basilisco, blagajnik, Antonio Glavich, knjigovođa.[40]

Zajednička je karakteristika svih triju radničkih društava u Puli i Istri bila ta što su primala sve radnike, osim službenika i državnih penzionera, svećenika i vojnih lica u službi. Međutim, prema izmijenjenom i nadopunjenom statutu 1877, odnosno osam godina od osnivanja prvog radničkog društva u Puli, nije dozvoljeno učlanjivanje radnika nastanjenih u naseljima puljskog područja. Sve u svemu tko poznaje prošlost i razvoj događaja u Puli u drugoj polovici XIX stoljeća, lako će stvoriti pravilan zaključak o taktici nacionalno-liberalne stranke u pojedinim fazama njezinog razvoja. Posebno je pitanje kako su se događaji odvijali i koliko je ta stranka uspjevala. Sama brojka od devedeset članova u društvu »La Fratellanza Polense«, čisto građanskoj organizaciji, već sama po sebi mnogo govori, a to ukazuje na dilemu da li je njezina politika nacionalne afirmacije mogla biti privlačna za šire društvene slojeve u nacionalno mješovitom gradu kao što je bila Pula.

Društvo »La Fratelanza Polense« imalo je svoju himnu koju je na tekst svećenika G. B. Cleve komponirao Antonio Smareglia:

»D'un cor nel volere, d'un solo pensiero,
Uniti strigiamoci con patto fedel:
Sol ivi sorride di vita il sentiero
Ve porge il fratello la mano al fratel.

---

[37] Il Giovine Pensiero, br. 3, 26. VII 1894.

[38] Statuto dell'Associazione LA FRATELLANZA POLENSE, Pula, 1881.

[39] Ibidem, str. 26; L'OPERAIO, br. 23, 22. VII 1891.

[40] Il Giovine Pensiero, br. 9, Pula, 1. III 1894.

La' il forte dell'alme connubio s'impara
Potente si sveglia l'occulto valor
Dell'opre piu' ferve la nobile gara
Che insieme divide la gioia e il dolor.

Su dunque fratelli! la meta e' segnata
La speme ci addita piu' lieto avvenir
Del vincolo sacro la fede giurata
C'ispiti l'amore, c'infonde l'ardir.

Al Nostro Vessillo che guizza spiegato
Pacifico segno d'industre lavor
Costanti teniamo lo sguardo levato
D'un solo pensiero, d'un voto nel cor.«[41]

Iz sadržaja pjesme vidljiva je od početka do kraja svojevrsna tendencija odgajanja u duhu njegovanja izvjesnih nedorečenih vrlina koje proizlaze iz zatvorenog života udruženih ljudi prožetih istim idealima i koji se bore za budući život posredstvom moralnog načela samopomoći.

BRATOVŠTINA PRI UGLJENOKOPIMA KRAPAN—VINEŽ

Krapan i Vinež bili su sjedišta radničkog udruženja tzv. »Confraternita«, pri ugljenokopu Vinež—Krapan koji je pripadao firmi Trifailer Kohlen Werks — Gesellschaft od 1881. Rad ove bratovštine odvijao se na osnovi zakona iz 1854, 1882. i 1889. godine i, u skladu s njima, na temelju njenog statuta. Statut organizacije donijet je u izmijenjenom i dopunjenom obliku 1894, pa se pretpostavlja da je prvi statut bratovštine donijet najkasnije 1881—1882, na osnovi formulacije o njegovu prihvaćanju sa strane k. o. Kapitanata u Klagenfurtu.[42]

Cilj je bratovštine bio da osigura članovima, u granicama statuta, novčane potpore u slučaju bolesti, troškove sahrane i mirovine invalidima, odnosno udovicama i siročadi. Za ostvarivanje tog cilja postojale su dvije odvojene blagajne: bolesnička blagajna i blagajna za mirovine.

Pristupanje u članstvo bilo je obavezno, to jest u bratovštinu morali su biti obavezno učlanjeni radnici, nadzornici i tehnički stručnjaci, učenici u privredi-dobrovoljci i oni na praksi — kao i ostali koji nisu imali prava na plaću ili su primali plaću nižu od normalne zbog nedovoljne stručne osposobljenosti. Uslijed široke obveze osiguranja članovi bratovštine dijelili su se u nekoliko kategorija, i to: na članove s punim pravom koji nisu bili obavezni da se osiguraju u obje navedene

[41] Il Pensiero, br. 90, Pula.

[42] Statuto della Confraternita presso la miniera carbonifera Vines — Carpano.

blagajne i u sve vrste osiguranja, i na članove s organičenim pravima koji su bili obavezni da se osiguraju kod bolesničke blagajne a kod penzione blagajne samo za slučajeve nesposobnosti za rad zbog nesreće na radu, odnosno nesretnog slučaja za vrijeme rada sa smrtnim posljedicama, te bili obavezani da se osiguraju samo kod bolesničke blagajne. Prvoj kategoriji obaveznih osiguranika s ograničenim pravima pripadali su nadzornici i radnici zaposleni na određenim privremenim radovima, kao i nadzornici i radnici koji na dan odobrenja statuta nisu još bili osigurani, a prešli su četrdesetu godinu starosti, ili su, pak, došli iz neke druge bratovštine pri kojoj su imali također status osiguranika s ograničenim pravima zbog previsokih godina starosti, kao i, na kraju, oni tehnički službenici koji su imali plaću nižu od 1.200 f. Pored navedenoga nisu bile obavezne, ali mogle su se učlaniti u bratovštinu pri ugljenokopu Vinež—Krapan, one osobe koje su bile zaposlene u objektima na industrijskim, poljoprivrednim i šumskim pogonima koji su bili povezani s ugljenokopima a nisu spadali pod nadzor radničkih vlasti, kao i osobe zaposlene u sličnim objektima koji su vremenom dolazili u vezu s tim rudnicima. Isto tako mogle su se osigurati i osobe koje su bile zaposlene u drugom ugljenokopu pri kojem nije postojala bratovština. Sve takve osobe mogle su postati članovi bratovštine uz suglasnost skupštine i prethodno usaglašavanje statuta, ukoliko je takav pristup bio masovan.

Iz raspoložive dokumentacije vidljivo je da je statut bratovštine pri ugljenokopu Vinež—Krapan s njegovih osamdeset stranica normativni akt koji se po svojim odredbama, jasnoći formulacije i konkretnošću skala mjesečnih premija osiguranika raznih vrsti za osobe koje imaju pravo na beneficije osiguranja, znatno ističe od ostalih statuta drugih društava ili sličnih organizacija o kojima je govora u ovoj temi.

God. 1881. u ugljenokopima Vinež—Krapan bilo je zaposleno 799 radnika.[43] Bratovština je, kao radnička organizacija, bila podvrgnuta nadzoru države posredstvom svoje vlasti sa sjedištem u Zadru. Njezin odbor su 1894. sačinjavale ove osobe: Giovanni Rupprecht, Alessandro Pratter, Giacomo Repousch, Matteo Kaus, Andrea Kaus, Bartolo Wehar, Gervasio Zustovich, Giovanni Lippitsch, Pietro Venko, Giuseppe Dusman, Giovanni Millevoj i Giacomo Repousch.[44]

Odbor bratovštine sačinjavalo je dvanaest članova od toga je broja osmoricu birala skupština bratovštine, a četvoricu je birao vlasnik rudnika.

RADNIČKA DRUŠTVA U DRUGIM MJESTIMA

Industrijalizacijom istarskih gradova i mjesta rasla je imigracija radnika i njihovih porodica. Prema mišljenju buržoazije taj je proces

---

[43] B. Benussi, Manuale, op. cit., str. 162.

[44] Statuto della Confraternita presso la miniera carbonifera Vines — Carpano, str. 64.

pridonosio afirmaciji socijalističkih ideja u radništvu, te je razdoblje između 1869. i 1890. doba nastajanja niza radničkih organizacija i društava bilo da su ih osnovali radnici, bilo građanstvo ili mornarica:

1868. Societa' Operaia Polese s 1045 članova 1885; Societa' Operaia Kopar s 226 članova 1869. ili 233 člana 1876;
1870. Societa' Operaia Piranese di mutuo socorso — Piran s 290 članova 1870. i 875 članova 1876; Societa' Ginnastica — Pula s 300 članova; Societa' Umaghese di mutuo soccorso — Umag (godina osnutka nije utvrđena);
1871. Societa' di mutuo soccorso fra gli operai albonesi — Labin;
1872. Societa' operaia — Rovinj s 312 članova 1872, 178 članova 1876. i 268 članova 1887;
(Radničko društvo u Splitu;)
Societa di mutuo soccorso »La Fratellanza Operaia« — Krk;
1873. Societa' Operaia — Poreč sa 166 članova 1873. i 155 članova 1876;
(Radničko društvo u Dubrovniku);
1876. Associazione fra gli artieri — Pula sa 623 člana 1883;
1881. Societa' femminile »Societa' Operaia Polese« s 225 članica; Associazione »La Fratellanza Polense« s 90 članova Confraternita presso le miniere carbonifere Vinež — Krapan (nije utvrđena godina osnutka);
1887. Societa' Operaia Dignanese — Vodnjan;
1895. Societa' di mutuo soccorso — Višnjan.

Iz spiska navedenih radničkih društava vidljivo je da su uzajamna pomoć i zadrugarski oblici rada društava bili dobro primljeni kod dijela stanovništva, ali je vidljivo i to da su u Puli postepeno osnovana tri radnička društva. To govori s jedne strane o različitim nazorima članstva u društvima i s druge strane, s obzirom na sastav članstva i sredinu djelovanja, ukazuje na nastojanja talijanske nacionalne liberalne stranke da pošto-poto osnuje takvo radničko društvo u kojem bi zaista i u potpunosti imala glavnu riječ, a to je u Puli bio slučaj jedino u malobrojnom društvu »La Fratellanza Polense«. Posljednja činjenica izdvaja stanje u Puli od stanja u nekim drugim istarskim gradićima i u Trstu.

Radnička društva bila su sigurno teoretski svijesna zadataka koji su trebala vršiti za dobro radnika, ali između riječi i djela postoji uvijek dugačak put i ona u Puli to nisu mogla učiniti. Osim dodjeljivanja novčane potpore bolesnim članovima društva nisu išla dalje. Spomenuti suvremenik — ministarski funkcioner — koji je napisao studiju o Puli u prošlom stoljeću, pokušao je usmjeriti cjelokupnu djelatnost socijalnoga i političkog života istarske pokrajine prema općinskoj upravi, smatrajući rad raznoraznih društava, posebno onih u sklopu ratne mornarice, pohvalnom inicijativom.

U rješavanju drugih pitanja, kao npr. pitanja stanovanja, opskrbe, socijalne zaštite, obrazovanja i sl., djelatnost radničkih društava u Istri

nije došla do dovoljnog izražaja, pa je jedino nada za uzajamnom pomoći bila ta koja je nekako držala okupljene članove. S druge strane, osnivala su se nova najrazličitija udruženja i organizacije, što je, dakako, pogotovu neka, uznemirivalo k. k. policijsku ekspozituru u Puli, posebno zbog toga što mnoga predsjedništva dotičnih organizacija nisu obavještavala ekspozituru o svome radu i sastancima, a ova se bavila prvenstveno državnom sigurnošću i tek onda nadzorom rada udruženja. No, odbori tih udruženja već od samog početka smatrali su da nadzor nad njima treba voditi kotarsko političko društvo, tzv. Pretura, a ne k. k. policijska ekspozitura koja se smatrala vlašću javne sigurnosti u Puli.[45]

Društva i razna udruženja osnivala su se u mnogim mjestima sa više-manje zajedničkim ciljevima i zadacima. Navode se neka od njih: dramska društva, gimnastička društva, Mornarički kazino (1872. 831 član), čitaonice — hrvatske i talijanske — Č'tenarska beseda, streljački klubovi, lovačka društva, istarsko društvo vojnih veterana (120 članova), ženska potporna društva Crvenog križa, planinarska društva, društva harmonija i filharmonija, narodno-odgojni klubovi, političko istarsko društvo, dobrotvorno društvo puljskih gospođa, demokratsko društvo itd.[46] Osnivanje navedenih društava nije slabilo radnička društva. Međutim, neka športska društva (Poreč) podržavala su malograđanski mentalitet mladih ljudi i svojim nastupima u drugim mjestima (Trst) jačala utjecaj talijanske nacionalne-liberalne stranke. Pod takav utjecaj padala su, pored nekih od pomenutih organizacija, i neka radnička društva u mjestima na zapadnoj istarskoj obali, uz izuzetak Vodnjana, Labina, nekih društava iz Pule i Rovinja u kojima su nastajala previranja dostojna pažnje i proučavanja.

SOCIJALISTIČKA STRUJANJA, BOLESNIČKE BLAGAJNE I RADNIČKA DRUŠTVA

God. 1884. održan je u Trstu prvi sudski proces protiv socijalista, kao prvi proces te vrsti u Austriji uopće. Do njega je došlo samo zbog toga što su propagatori misli Karla Marxa, Goffredo Bellotti, Emilio Caprin i Luigi Schirone, prihvatili nove socijalne ideje o reformi društva i osnovali klub koji su nazvali Revolucionarni socijalistički klub za Trst i Istru.[47]

---

[45] I. R. Direzione di Polizia in Trieste, Pol-Ris, Busta 203/1864—1904, dopis Ris, broj 191 od 9. VI 1868, Archivio di Stato, Trieste.

[46] Statuti: Societa ginnastica Pola, Pro Concordia Pola, Filodramatica Pola, Associazione democratica Pola, Societa' di beneficienza delle signore Pola, Circolo educativo popolare Pola, Armonia Pola, Filarmonica Polese Pola, Famiglia Polese Pola, Societa' Alpina dell'Istria, Societa' ginnastica Parentina Parenzo, Societa' politica istriana Pola, Gabinetto di lettura, Pola, Čitaonica Pula, NB Pula.

[47] Giuseppe P i e m o n t e s e, Il movimento operaio a Trieste, Udine 1961, str. 38.

God. 1888. održan je u Trstu prvi socijalistički miting na tri jezika sa zadatkom da se u Trstu i Istri stvori osnova za organizaciju Internacionalnoga socijalističkog udruženja.[48] Intervencijom građanskih elemenata, tada jakih u Trstu, normalno održavanje mitinga je spriječeno, ali su 1889, samo nekoliko mjeseci poslije toga, Učekar, Lax i slovenski drugovi uspjeli okupiti oko sebe odgovarajući broj naprednih radnika i osnovati Internacionalni radnički savez, kakav je prema mišljenju Tršćanina Gerina odgovarao Trstu, gradu kozmopolitskog a ne isključivo nacionalnog karaktera. To je bila prva klasna organizacija internacionalnog karaktera na istarskom području.

God. 1888. stupilo je na snagu obavezno osiguranje radnika protiv bolesti a 1889. osnovana je u Puli Kotarska bolesnička blagajna.[49] Neke društvene organizacije uzajamne pomoći mogle su i dalje nastaviti s vođenjem brige o liječenju svojih članova uz mogućnost izjednačivanja s kotarskom bolesničkom blagajnom, za što je zakonodavac pružio mogućnost. Koliko je od navedenih društava, osim Puljskoga radničkog društva, Konzorcija građevinskih i zidarskih majstora Pula, Konzorcija gostioničara, krčmara, kavanara, bufetara i ugostitelja Pule, Konzorcija postolara Pule, konfraternite pri ugljenokopima Vinež—Krapan, dobilo takav status, nije poznato, međutim brojka prijavljenih radnika u Kotarskoj bolesničkoj blagajni u Puli od 4336 između 5188 osiguranika — radnika govori da je veći broj industrijskih radnika bio osiguran pri toj ustanovi.[50]

Radnička su se društva, u uvjetima u kojima su se našla osnivanjem kotarskih bolesničkih blagajni i Internacionalnog socijalističkog saveza za Trst i Istru, našla pred novom situacijom, tako da će se neka od njih, kao pomenuta dva radnička društva koja su sačinjavala radnici arsenala a koja su kasnije i zabranjena, uključiti u radnički pokret a druga, kao npr. Udruženje La Fratellanza Polense, postati gnijezdo otpora u nacionalnom smislu dok će neka nestati. Dio članova nije se ustručavao da odmah iziđe iz društva. To su činili oni radikalniji u svojim nazorima i ti su se relativno brzo uključili u radnički pokret. Ti su postali — prema tadašnjoj štampi — oni koji su koristili razne prilike da u radničke redove unesu osjećaje nepovjerenja i protivljenja prema radničkom društvu. Njihova je aktivnost dolazila do punog izražaja prilikom izbora za rukovodstvo društva.[51] Zbog organiziranog otpora većine članova izbor je teško uspijevao jer se odazvala manjina, ali je s druge strane jačala zatvorenost i nacionalno-politička dosljednost izabranog rukovodstva na putu propadanja radničkog društva kao već preživjele organizacije uzajamne pomoći.

Osnivanje Internacionalnoga radničkog saveza u Trstu utjecalo je na Kopar, Pulu i Rijeku, pogotovo zbog toga što je Savez odmah pri-

---

[48] Ibidem, str. 40—42.

[49] Cassa distrettuale per ammalati in Pola, Relazione 1889—1912.

[50] Ibidem.

[51] Il Giovine Pensiero, br. 3, Pula 15. I 1896.

stupio uspješnom organiziranju određenih kategorija radnika u klasne sindikate uz poštivanje svih triju jezika koji su se upotrebljavali u Trstu, Istri i Slovenskom primorju. Ova je činjenica još važnija zbog toga što je raniji utjecaj tršćanskoga radničkog društva, koje je bilo osnovano, rukovođeno i koje je djelovalo u različitim okolnostima od onih u Puli, bio velik osobito u Kopru i Poreču, ali su ipak i u tim mjestima, osobito u Umagu, nastajala previranja u odnosima unutar radničkog društva.

Nastao je izvjestan preokret u radničkim društvima općenito a s njime i trka za izmjenom unutrašnjih normativnih akata-statuta društava — u smislu da se formiraju sekcijske bolesničke blagajne u istom rangu s kotarskom blagajnom, kao jedna konkretna nada da se održe u životu i da se spasi ono što se dade spasiti. Statuti su odobreni 1890. s uputom za revidiranje, dopunjavanje i vršenje izmjena tekstova.

U puljskim radničkim društvima i među arsenalskim radnicima bilo je već dosta pobornika socijalizma a nacionalno ekstremniji elementi, koji su se nalazili okupljeni u gradskom društvu La Fratellanza polense, ponešto u puljskom radničkom udruženju i u udruženju zanatlija i vodili, odnosno usmjeravali, društva prema politici nacionalne afirmacije, odjednom su se našli pred pojavom jedne demokratske socijalne stranke koja je počela privlačiti i osvajati ljude i njihove osjećaje. Pružati otvoreni otpor novim idejama značilo bi za radničko društvo izgubiti odmah radnike iz članstva, pa su ekstremniji nacionalni liberalci pribjegli taktičkoj nužnosti pasivnog podržavanja pojedinih socijalističkih manifestacija, kao što je npr. 1. svibnja — praznik rada. Ustrajniji u otporu bio je, nažalost, list L'OPERAIO koji je otvoreno agitirao da se radnici ne daju privući od plaćenika internacionalnog socijalizma. Kad se doznalo da je Leonida Bissolati, talijanski socijalistički lider, novcem pomogao tršćanski list IL LAVORATORE, list L'Operaio, kao organ tršćanskog radničkog društva, upozorio je Bissolatija na žalosnu funkciju socijalista u Trstu — neprijatelja talijanstva i saveznika najgorih protivnika talijanskoga nacionalnog prava.

Izazov sve smjelijih iredentističkih tendencija bio je razlogom za vrijeđanje Danteove biste u Trstu i nekoliko godina kasnije (1901) i u Puli.[52] Takvim »primitivnim« činom socijalisti su htjeli iskazati svoj revolt protiv politike koja nije vodila računa o ekonomskoj organiziranosti i ekonomsko-materijalnom položaju radnika nego je — kako to reče u Puli 1900. Nikolo' Martin — bila uvjerena da je »Domovina spašena samim sakupljanjem tisuću vijenaca za spomen Dante Alighierija koji su trebali reći budućim pokoljenjima da je Pula talijanska«.[53]

Pojava klasnog buđenja u sklopu radničkih društava, a pod utjecajem sindikalnog pokreta, bila je znak da su društva prelazila u novu fazu svog razvoja suprotno težnji rukovodstva da se razlikuje od starog

---

[52] Bernardo Benussi, Pola nelle sue istituzioni municipali, dal 1797 al 1918, Poreč 1923, str. 145.

[53] Il Proletario, broj 7, Pola, 16. VI 1900.

i da postane organizacija radikalno-ekskluzivističkog nacionalnog karaktera. To su, s jedne strane, postepeno shvaćali ne samo članovi radničkih društava, nego i pojedini dotadašnji eksponenti rukovodstava i tražili načina kako bi odoljeli politici nacionalističkih elemenata. Mnogi bitni subjektivni i objektivni faktori spriječavali su neki veći uspjeh u nastojanju da provedu izvjesnu reformu statuta u pogledu sadržaja rada i odnosa, usmjeravajući ga, kad je savez zabranjen 1891, prema programu Internacionalnoga radničkog saveza za Trst i Istru, to jest prema radničkom pokretu. Moralo je ipak proći još nekoliko godina dok se ti radnici nisu konačno odlučili da napuste društva i pristupe redovima socijalističko-demokratske stranke. To je uslijedilo poslije 1898. uz posljednji pokušaj da se radnička društva u Puli još spasu od pritiska nacionalnih liberalaca koji su zamišljali napredak nekih novih demokratskih snaga izraženih u posebnom političko-demokratskom bloku. Jedan novi odbor puljskoga radničkog društva »Lavoro e Fratellanza« izabran je u prvoj dekadi 1900, a sačinjavali su ga ovi članovi: Giuseppe Matkovich, Antonio Pirc, Giuseppe Kovačić, Giuseppe Destradi, Isidoro Dreossi, Luigi Puss, Nicolo Martin, Giovanni Lirussi, Angelo Ive, Giovanni Benussi, Luigi Manzin, Francesco Colussi, Natale Demori, Napoleone Fumich, Pietro Deotto, Antonio Stecchina, Pietro Selencich, Spiridione Nicolini, Luigi Puss sin Luigija.[54] Samo desetak dana poslije toga održana je skupština za reformu statuta u pravcu radikalnih izmjena društva u modernom smislu, ali je propast društva (1901) bila već gotova stvar zbog masovnog napuštanja društava od strane članstva, tim više što afirmacijom socijalističke demokratske stranke u Puli, arsenal donosi pravi lik prema kojemu je radniku bilo zabranjeno udruživanje. Propast društava bila je pospješena otvorenom agitacijom naprednih elemenata u samim društvima koji su protiv društava agitirali u radionicama i pogonima u kojima su radili. Agitacija je bila naročito olakšana osnivanjem, u Puli 1900, službenog lista socijalističke demokratske stranke Il Proletario (koji se u Puli i štampao).

KONZORCIJI

Nastala je zanimljiva pojava, ustvari proizvod politike i taktike nacionalno-liberalne stranke u trenutku napuštanja te politike od strane radnika i prihvaćanja ideala klasnih sindikata i socijalističko-demokratskih tendencija. Normalno je da je preokret tekao dosta sporo.

Zajedno s trkom za izmjenom statuta radničkih i drugih organizacija došlo se, u stanju koje je nastupilo na čitavom području Istre zahvaljujući ekonomskom položaju radnih ljudi putem zadrugarskih oblika udruživanja, do saznanja o jednostranosti u vođenju politike, odnosno o upotrebi brzog preokreta u politici prema ekonomskim potrebama ljudi, iako je to, kako piše puljski list »La Gazzetta del Popolo«, bilo već

[54] Il Proletario, broj 3, Pola, 12. V 1900.

prekasno. Stanovit izlaz pronađen je u osnivanju udruženja koja bi objedinjavala djelatnost tih organizacija i u izvjesnom smislu imala utjecaj na njih upravo u doba kad se radnički pokret u Puli počeo buditi. Takva udruženja dobila su naziv »konzorciji« a imala su zadatak da uspostave i čuvaju dobre odnose između industrijalaca i službenog osoblja (!), da osnuju arbitražu koja bi rješavala sporove između članova konzorcija i njihovih radnika u svim službenim poslovima ili sporovima oko plaća, da osnuju i uzdržavaju posebnu bolesničku blagajnu i pomažu radnicima u slučaju bolesti, da svake godine sastave izvještaj o svim unutrašnjim događajima Konzorcija koji bi mogli imati određenu važnost za izradu industrijske statistike.

Sjedište Konzorcija gostioničara, krčmara, kavanara, bufetara i ugostitelja bilo je u Puli. Mogućnost učlanjivanja imali su svi oni koji su se bavili navedenom djelatnošću bilo u gradu, bilo u naseljima, zajedno sa svim svojim radnicima.

Svaki vlasnik radnje bio je obavezan da primi u službu osobe koje su posjedovale radnu knjižicu. U slučaju otpuštanja vlasnik je o tome morao obavijestiti radnika najmanje četrnaest dana ranije, bilo pismeno bilo usmeno.[55]

Konzorcij je imao svoju upravu u čiji su sastav ulazili predsjednik, potpredsjednik, dvanaest direktora i pet zamjenika. Za predsjednika i potpredsjednika mogli su biti izabrani članovi konzorcija bilo koje kategorije. Dvanaestorica navedenih direktora regrutirali su se iz ovih pripadnosti: četiri gostioničara, četiri krčmara, dvojica kavanara, jedan bufetar i jedan ugostitelj, a petorica zamjenika po jedan iz navedenih kategorija. Predsjednik tog Konzorcija bio je 1893. F. Pamich, a tajnik Polla.[56]

Statuti Konzorcija postolara, Konzorcija krojača i dr. bili su više-manje slični navedenome statutu Konzorcija gostioničara i ugostitelja uz manje dopune koje su se odražavale u internoj organizaciji konzorcija, u sadržaju, ciljevima i zadacima. Cilj je konzorcija bio da njeguje duh zajedničkog udruživanja, da podržava, čuva i uzdiže čast pripadništva određenoj kategoriji ili kasti, da pokreće humanitarne, ekonomske i kulturne interese članova uopće.[57]

Razvoj konzorcija pokazao je da posrednička uloga tih organizacija između radnika i poslodavaca nije ni trebala, te je istovremeno pokazala gotovo iste karakteristike koje su se pojavile u radničkim društvima, jer je radništvo, uključeno u konzorcije kolektivnim učlanjivanjem organizacija kojima je pripadalo, svoja neriješena pitanja samo rješavalo i aktivno učestvovalo u radničkom pokretu u okviru klasnih sindi-

[55] Statuti: Consorzio dei trattori, orti, caffettieri, liquoristi ed albergatori Pola; Consorzio dei calzolai ed esercenti in calzatura Pola; Consorzio dei capimastri costruttori e maestri muratori Pula, NB Pula.

[56] Statuto del Consorzio dei trattori, osti, caffettieri, liquoristi ed albergatori Pola, NB Pula.

[57] Statuto del Consorzio dei calzolai ed esercenti in calzatura Pola, NB Pula.

kata. Upravo je postolar Jože Petejan, uz podršku socijalističko-demokratske stranke, osnovao u Puli Jugoslavensku socijalističko-demokratsku stanku u Istri 1907.

KRAJ RADNIČKIH DRUŠTAVA

Isključivo nacionalni ideali, koji su nacionalistima u Puli i Istri bili prva stvar, nisu bili dovoljan elemenat da radnik, učlanjen u društvo, konzorcij ili drugu sličnu organizaciju, u slučaju bolesti ne dobije nikakve materijalne koristi od svog članstva. Poslije osnivanja kotarskih bolesničkih blagajni i socijalističko-demokratske stranke u Puli, smanjenje članstva u radničkim društvima teklo je relativno brzo, pa je to nazadovanje dovelo društva na rub propasti. Pojedini nacionalisti počeli su tumačiti kako bi društva trebala postati isključivo talijanska, hrvatska ili slovenska. To nije bio pravi uzrok, ali to ne znači da postupak pojedinih rukovodećih i odgovornih funkcionera, društvenih liječnika u društvima ili autonomnim bolesničkim blagajnama, nije bio jedan od razloga koji je odbijao članstvo od društva. Malo čudan razlog koji je išao na štetu organizacije u odumiranju bio je i taj što se, pored ostaloga, znalo praviti poteškoće članovima kad se radilo o isplati pojedinih prava, zbog toga što je dotični član u svojoj obitelji govorio hrvatski. Normalno da je takav postupak izazivao osjećaje, te da je šovinističko narodnjaštvo zaslu-živalo osudu. Međutim, dok su pojedini voditelji radničkih i drugih sličnih društava mislili da je to talijansko, hrvatsko ili slovensko društvo, drugi su članovi imali dosta posla da im dokažu da je to »radničko« društvo. Stanje se razvijalo sasvim drukčije nego ranije, pa je to dokaz da se tamo gdje su djelovali nacionalni ekstremisti, nazadovalo bržim tempom.[58]

Radnici, bilo u društvima bilo izvan njih, u okviru klasnih sindikata postajali su sve radikalniji i osjetljiviji pred svakim pokretom nacionalnih liberalaca u društvima. Nije im trebalo mnogo da shvate da, ukoliko bi radnička društva pod utjecajem tih istih elemenata čak i revidirala svoje stavove i u izvjesnom se smislu demokratizirala, ponovno bi, a možda još smijelije, usmjerila svoju djelatnost prema nacionalno iredentističkoj politici. To se posebno odnosi na društvo »Associazione Fratellanza Polense« u kojem je takva politika najviše dolazila do izražaja. I bez obzira na to, a općenito u vezi s klasnim osvješćivanjem radnika, stvarala se u Puli osnova za otvorenu borbu radničke klase u svojoj cjelovitosti, jer je ona počela jasnije uviđati svoja prava na ekonomskoj i političkoj osnovi, makar još uvijek bilo dosta razumljivog kolebanja, što je, inače, prirodna pojava u sredini s mnogostrukim neodlučnim strujanjima. Zajedno s radništvom u početku su prihvatili napredne socijalne tendencije i drugi članovi radničkih društava, a naročito pojedini intelektualci, ali su ovi ubrzo napustili radničke redove, uvidjevši da u

[58] Delavec — Rdeči prapor, Leto IV, broj 20, Trst, 17. V 1901.

Puli nije bilo moguće »pomiriti naklonost prema svojoj narodnosti s naklonosti prema najrazbaštinjenijim klasama naroda, kao i činjenicu da socijalisti Pule slijede protiviredentističku socijalističku politiku Trsta a ne tragove socijalista u nekim drugim pokrajinama«.[59]

Buržoazija je htjela pošto-poto imati sve veći utjecaj na radnička društva, te se u njima, u novim uvjetima, počela rađati izvjesna diktatura kojom su pojedinci nametali svoje stavove u korist buržoazije i nacionalne liberalne stranke. Međutim, poslije 1898. imala je sve veći utjecaj na radničke mase u Puli i okolici socijalistička demokratska stranka koja je ovdje prvi put javno nastupila 15. lipnja 1900. na socijalističkom mitingu u dvorani Apollo.[60] Na mitingu se govorilo hrvatskim, talijanskim i njemačkim jezikom. Govornici su bili Kopac, Pirc, Lirussi, Martin, Benussi (iz Rovinja) i Bartoluzzi (iz Trsta), koji su prisustvovali kao gosti, zastupajući svoje socijalističko-demokratske organizacije.[61]

Nekoliko mjeseci poslije toga puljski socijalisti dali su svoj glas za Etbina Kristana kojeg su hrvatski, talijanski i slovenski socijalisti Istre smatrali »svojim bratom i drugom-nosiocem internacionalne zastave i najsmionijim protivnikom nacionalizma, i bili su uvjereni da će je upravo on znati nositi čvrstom rukom na mjestu gdje se donose zakoni«.[62] Takav čin u znaku klasnog bratstva i jedinstva radnih ljudi Istre značio je kraj radničkih društava i prisilio je nacionalno-liberalnu stranku na novo mijenjanje svoje taktike u vođenju politike u ovom kraju koja je ponovo doživjela svoj najveći poraz na političkim izborima za opće pravo glasa 1907. Radničko društvo »La Fratellanza Polense« nastavilo je radom neznatno popunjeno isključivo malograđanskim elementima koji se u svakom gradu uvijek mogu naći. Prijašnje radničko članstvo društava masovno je stupilo u redove borbe u okviru klasnih sindikata pod vodstvom socijalističko-demokratske stranke u Puli, Vodnjanu, Rovinju, Krapnu i Vinežu i djelomično u Umagu, a pokoljenja tih boraca za radnička prava nastavila su proleterske tradicije svojih očeva u borbi u sklopu socijalističko-demokratske, a zatim komunističke partije Italije i konačno Jugoslavije, sve do potpunog oslobođenja i završetka borbe za nacionalnu i socijalnu emancipaciju u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji.

---

[59] B. Benussi, Pola, n. dj., 1923.
[60] Il Proletario, broj 8, 16. VI 1900.
[61] Ibidem.
[62] Il Proletario, broj 26, 20. X 1900.